



AH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

V i d y a w a r t a®

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**

Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)



Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M.Bhutale
Convener



Prof.K.R. Kalkate
I/C. Principal

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318



जीवनदीप शैक्षणिक संस्था, पोई संचालित व मुंबई विद्यापीठ, मुंबई संलग्नित
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व इंडियन कॉन्सिल अँड सोशल सायन्स रिसर्च यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
जागतिकारणाचा भारतीय आदिवासी समुदायावर पडलेला प्रभाव

Patron

Hon. Ravindra Ghodvinde

(President Of Jeevandeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/ C Principal

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College ,Khardi, Tal.shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College ,Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.



Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588067695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
Tal. Shahapur,
Dist. Thane,
421 601

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

All Types Educational & Reference Book

www.vidyawarta.com

- 52) आदिवासी समुदायाची ओळख
अभिषेक बाळू जाधव, पुणे ||192
- 53) जागतिकीकरण आणि आदिवासी कविता
डॉ. अलका शिंदे (पवार), Shahad (W). ||196
- 54) जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादीसाहित्य
श्री. तुषार प्रकाश भोसले, पुणे ||200
- 55) जागतिकीकरण संकल्पना आणि परिणाम — समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ. ज्योती अरविंद पोटे, अंबरनाथ ||202
- 56) जागतिकीकरणाचा भारतीय जमातींवरील विविध परिणामांच्या संबंधित साहित्याच्या
डॉ.सौ. सीमा नरेश परटोले & प्रा. अश्विनी पाटील, ता. भिवंडी ||207
- 57) जागतिकीकरण आणि कंवर आदिवासी जमात
सौ. जयश्री अभिमन्यू डंके, पुणे ||212
- 58) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता
प्रा. कैलास कळकटे., जि. ठाणे ||215
- 59) जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाजातील चळवळ
प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा, औरंगाबाद ||218
- 60) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी साहित्य
प्रा. संजय तुकाराम निचिते, जि. ठाणे ||220
- 61) शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम ...
प्रा. विशाल संपत भोसले, जि. ठाणे ||224
- 62) आदिवासी समाजातील स्त्रियांचा दर्जा : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ.श्वेतांबरी पी. कनाकेदांडे & मोहिनी प्र.कनकदांडे, नांदेड ||228
- 63) जागतिकीकरणाचा आंध्र आदिवासीवर झालेला परिणाम
कु. आरती बस्वराज शेट्टी, पुणे ||230
- 64) जागतिकीकरण : आदिवासी साहित्य
रश्मी शेट्टे — तुपे ||233



शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम : एक संक्षिप्त आढावा

प्रा. विशाल संपत भोसले

जिवनदिप शिक्षणसंस्था संचलित कला, वाणिज्य व
विज्ञान महाविद्यालय खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे

प्रस्तावना :

आधुनिक काळात विकासाच्या परीभाषा बदलत चालल्या आहेत. अधिकाधिक विकास करण्याच्या उद्देशाने जगातील प्रत्येक देश प्रयत्नशील असल्याचे दिसते. विशेषतः व्यापार व उद्योगाच्या क्षेत्रात मोठा क्रांतीकारक बदल होतांना दिसतो. उद्योगांमार्फत उत्पादीत झालेल्या वस्तु अथवा उत्पादने स्वदेशातच नव्हे तर पदेशातही विक्रीसाठी निर्यात केल्या जात आहे. यामुळे देशांचा एकमेकांशी व्यापार वाढून केवळ आर्थिक नव्हे तर सामाजिक, सांस्कृतिक देवाण-घेवाण देखील वाढलेली आढळते.

जागतीकीकरणानंतर जगातील देशादेशांत एक प्रकारची सामाजिक-सांस्कृतिक देवाण, घेवाण वाढली आहे. या देवाण-घेवाणीचा परीणाम म्हणून अनेक देशातील सामाजिक-सांस्कृतिक वातावरण बदललेले दिसते. जागतीकीकरणाचा देशात संमीश्र परीणाम म्हणजे अनुकूल व प्रतीकूल असे दोन्ही स्वरूपाचे परीणाम झालेले आढळतात. विशेषतः ग्रामीण आदिवासी समाजावर झालेला जागतीकीकरणाचा असा परीणाम प्रामुख्याने जाणवतो.

सदर प्रबंधात ठाणे जिल्ह्याच्या शहापूर तालुक्यातील आदिम जमातींवर जागतीकीकरणाच्या झालेल्या परीणामांवर भाष्य केलेले आहे. तसेच या

संदर्भात काही सुचना सुचविण्याचा प्रयत्न केला आहे.
अभ्यास क्षेत्र :

महाराष्ट्राच्या ठाणे जिल्ह्यात पूर्वेस मुंबई शहरापासून १० किमी व ठाणे शहरापासून ४५ किमी अंतरावर असलेला तालुका शहापूर होय. ठाणे जिल्ह्यातील सर्वात मोठा व आदिवासींची जास्त संख्या असल्याने आदिवासी तालुका म्हणून शहापूर तालुक्यास ओळखले जाते. या तालुक्याचे एकूण क्षेत्रफळ सुमारे १,५४,२७० हेक्टर म्हणजे सुमारे १९३९ चौरस किमी असून विस्तार १९°२७ उत्तर व ७३°२० पूर्व ते १९°४५ उत्तर व ७३°३३ पूर्व आहे. तर समुद्रसपाटीपासून उंची सुमारे ४६ मीटर (१५१ फूट) इतकी आहे.



शहापूर तालुक्याच्या उत्तरेस मोरबाडा, ईशान्येस इगतपूरी, पूर्वेस अकोला, दक्षिण व आग्नेयेस मुरबाड, नैऋत्येस कल्याण, पश्चिमेस भिवंडी व वायव्येस वाडा या भागांचा समावेश होतो.

सहयाद्रीच्या पर्वत रागांनी वेढलेल्या या तालुक्यात माहुली हे सर्वात उंच ठिकाण असून त्याची सरासरी उंची २,८१५ फुट इतकी आहे. येथील सरासरी तापमान ३०° से. व सापेक्ष आर्द्रता सुमारे ७०: इतकी आहे. भातसा, तानसा, वैतरणा या प्रमुख नद्या व त्यांच्या उपनद्या तालुक्यातून वाहतात.

शहापूर तालुक्यात एकूण ६ शहरे व २२५ गावे असून प्रशासकीयदृष्ट्या त्यांना ५ मंडळ विभाग व ३० तलाठी सज्जेवरीत विभागले आहे. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार तालुक्याची एकूण लोकसंख्या ३,१४,१०३ असून त्यात १६०,४६६ पुरुष व ६४,९२४ स्त्रियांचे प्रमाण आहे. तालुक्यात दर हजारी पुरुषांमागे ९५७ स्त्रिया या प्रमाणात स्त्री-पुरुष प्रमाण आढळते. तर सरासरी साक्षरतेचे प्रमाण ७३.९३: इतके आढळते.



मुंबई—आग्रा राष्ट्रीय महामार्ग क्रमांक ३ या तालुक्यातून जातो. तसेच या ठिकाणी रेल्वे सुविधाही उपलब्ध असून कसारा हे मध्यरेल्वेचे अंतिम उपनगरीय स्थानक आहे.

शोधनाची उद्दीष्टे :

- १) जागतीकीकरणाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
- २) आदिम समाजाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
- ३) जागतीकीकरणाचा आदिम समाजावरील परिणाम चर्चा करणे.

शोधन पद्धती :

सदर शोध निबंधासाठी दुय्यम स्वरूपाच्या शोधनांद्वारे माहिती संकलीत केली असून पुस्तके, लेख, वृत्तपत्रे, इत्यादींचा उपयोग केला आहे. तसेच त्रिविध शासकीय संकेत स्थळांचा देखील उपयोग केला आहे. प्रभावी सादरीकरणाकरीता नकाशे, तक्ते माध्यमांचा वापर केला आहे.

हेतूके :

१) शहापूर तालुक्यातील आदिम जमातींवर जागतीकीकरणाचा परीणाम झालेला आहे.

२) शहापूर तालुक्यातील आदिम समाजाच्या आर्थिक, सामाजीक व सांस्कृतिक वातावरणात बदल झालेला आहे.

विश्लेषण :

शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतीकीकरणाचा झालेला परीणाम अभ्यासण्यापूर्वी जागतीकीकरण व आदिम जमाती या संकल्पना समजून घ्याव्यात. आवश्यक आहे.

जागतीकीकरण :

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात जागतीक अर्थव्यवस्थेत मोठे बदल घडून आले. परिणतः १९८५ नंतर या बदलास वेगाने सुरुवात झाली व परीणामी सर्वच देशांच्या अर्थव्यवस्थेवर मुलगामी परीणाम झाले. यास जागतीकीकरण असे संबोधले जाते. सामान्य भाषेत जगातील विविध राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थांना परस्पर जोडणारी, त्यांच्यात वस्तु-सेवा, पैसे, तंत्रज्ञान, श्रमशक्ती यांचा मुक्त प्रवाह सुरू होण्याची एक प्रक्रीया म्हणजे 'जागतीकीकरण' होय. जागतीकीकरणाच्या काही व्याख्या पुढीलप्रमाणे

१) "जगातील राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थांना एका आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचा अभिन्न भाग बनविण्याचे धोरण म्हणजे जागतीकीकरण होय."— प्रा. जगदीश भगवती.

२) "भांडवल, वस्तू, तंत्रज्ञान, विचार आणि लोक यांचा मुक्त संचार म्हणजे जागतीकीकरण होय. यापैकी 'लोक' हा घटक वगळला गेल्यास ते जागतीकीकरण निरंतर न ठरता अपूर्ण ठरेल."— प्रा. ब्रोको मिल्लेनोव्हिक

थोडक्यात जागतीकीकरण म्हणजे जगातील मुक्त अर्थव्यवस्थेची रचना होय. ज्यात व्यापारकरीता कोणत्याही प्रादेशिक सीमांचे बंधन अडसर ठरत नाही. व्यापाराचे जागतीक स्तरावरील स्वातंत्र्य म्हणजे जागतीकीकरण होय.

आदिम जमाती :

आदिवासी अथवा आदिम या शब्दाचा अर्थ मुळ निवासी असा होतो. जगातील अतिशय दुर्गम, जंगलांच्या व डोंगराळ दऱ्याखोऱ्यांच्या प्रदेशात वर्षानुवर्षे विकासीत समाजापासून दुर असलेला दुर्लक्षित समाज हा आदिवासी समाज म्हणून ओळखला जातो. या समाजाची स्वतःची अशी खास वैशिष्ट्यपूर्ण भाषा, संस्कृती, परंपरा, श्रद्धा, व्यवसाय पहावयास मिळतात. आर्थिक, सामाजीक विकासाच्या दृष्टीने असा समाज मागासलेला आढळतो.

शहापूर तालुक्यातील आदिवासी समाज व जागतीकीकरण :

शहापूर तालुक्यात आदिम समाजाची संख्या फार जास्त आहे. एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे ३५.७: लोकसंख्या ही आदिम आहे. त्यामुळे हा तालुका 'आदिवासी तालुका' म्हणून ओळखला जातो. तालुक्यात वारली, कातकरी, महादेव कोळी, भिल्ल, पारधी, कोकणा, थोंडीया, ठाकूर या सारख्या आदिवासी जमाती वास्तव्य करतात. या प्रत्येक जमातीची स्वतंत्र अशी ओळख आहे.

शहापूर : जातीनीहाय लोकसंख्या

जात	एकूण	पुरुष	स्त्रिया
SC	१,२९८	८,८२०	
ST	५५,५८९		

प्रदेशातील आदिवासी हे दुर्गम-दुःखी खोऱ्यांच्या वा घनदाट अरण्यांच्या प्रदेशात राहतात. संपूर्णतः निसर्गवर अवलंबून असल्याने त्यांचे व्यवसाय घरांची रचना व घरबंधणी साहित्य, पोशाख, अन्न इतकेच काय तर भाषा, संस्कृती, श्रद्धा, रितीरिवाज यावर देखील निसर्गाचा मोठा प्रभाव आढळतो. त्यामुळे विकसीत समाजापेक्षा त्यांचे वैशिष्ट्यपूर्ण अस्तीत्व पहावयास मिळते.



परंतु अलिकडील काळात जागतीकीकरणाचा परीणाम म्हणून या समाजाचा विकसीत समाजाशी संपर्क वाढला आहे. परिणामी सुख सुविधांबरोबरच आचार-विचारांत व एकूणच आर्थिक, सामाजिक-सांस्कृतीक वातावरणात बदल घडून आल्याचे आढळते. यामुळे एकीकडे हा समाज विकसीत होत चालला आहे तर दुसरीकडे देशाचा एक वैशिष्ट्यपूर्ण समाजिक, सांस्कृतीक



ठेवा प्रभावीत होत चालला आहे. उदा.वारली समाज व त्यांची वैशिष्ट्यपूर्ण नृत्यकला, चित्रकला ही जगात प्रसिद्ध आहे. कातकरी, पारधी यांची वैशिष्ट्यपूर्ण बोली भाषा आहे.



परंतु जागतीकीकरणामुळे या समाजाचा इतर विकसीत समाजाशी संपर्क वाढल्याने आज अशा समाजाची ही सांस्कृतीक वैशिष्ट्ये लुप्त होत चालली आहेत. एकीकडे शिक्षण, आरोग्य, व्यवसाय यादृष्टीने

आदिम समाज विकसीत होत आहे. तर दुसरीकडे त्यांचे पारंपारीक व्यवसाय, भाषा, सण, नृत्य, वाद्यवृंद, साहित्य व संस्कृती ज्यास जगात विशेष ओळख आहे. त्यांचा अस्त होत असल्याचे आढळते. जागतीकीकरणामुळे शहरी भागांशी संपर्क वाढल्याने या समाजाचे अनुकरण करण्याची प्रवृत्ती आदिम समाजात वाढलेली दिसते. परिणामी त्यांची स्वतःची वेगळी अशी असलेली ओळख नष्ट होत आहे. व ज्यांनी विकसीत समाजास अंगीकारले नाही. त्यांना अनेक आर्थिक-सामाजिक आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे. त्यामुळे जागतीकीकरणाचे अनुकूल व प्रतीकूल असे दोन्ही परिणाम या आदिम समाजावर झालेले दिसतात. शहापूर तालुक्यातील आदिम समाजावरही जागतीकीकरणाचे असेच परीणाम झालेले पहावयास मिळतात ते पुढीलप्रमाणे :

आदिम समाजावरील अनुकूल परीणाम :

- १) शैक्षणिक व आरोग्य क्षेत्रात प्रगती
- २) उदरनिर्वाहाच्या साधनात बदल
- ३) विकसीत जगाच्या संपर्काने सामाजिक बदल
- ४) अंधश्रद्धा, गुन्हेगारी, अनैतिकता यांवर आळा.
- ५) स्वतःची नवी ओळख निर्माण करण्याची संधी.
- ६) आचार-विचारांचे आदान-प्रदान
- ७) राहणीमानाच्या दर्जात बदल
- ८) सर्व प्रकारच्या आधुनीक सेवा व सुख-सुविधांची उपलब्धता.

९) आर्थिक, सामाजीक, सांस्कृतीक व राजकीय विकास

आदिम समाजावरील प्रतीकूल परिणाम :

- १) परंपरागत व्यवसाय, उद्योग यांचा न्हास.
- २) प्राचीन बोलीभाषा, सण-उत्सव, नृत्यप्रकार, वाद्ये, लोकगीते इत्यादींचा विसर
- ३) विकसीत समाजाशी वाढते मतभेद, कलह.
- ४) विस्थापीत समाजाच्या पुनर्वसनाची समस्या
- ५) विकसीत समाजाचे अंदाधुंद अनुकरण
- ६) अवास्तव अपेक्षा व त्यातून वाढणारी

गुन्हेगारी प्रवृत्ती

७) देशाच्या सांस्कृतीक वारसाचा न्हास.

८) अर्थव्यवस्थेतील प्रतीकूल बदल व पर्यावरणीय अवनती

९) अर्थकारण व समाजकारणाशी निगडित राजकीय राजकारणाचा प्रभाव.

१०) आर्थिक-सामाजिक दुरावस्था.

वरील मुद्द्यावरून असे लक्षात येते की, जागतीकीकरणाचा आदिम समाजावर जरी अनुकूल परीणाम होत असला तरी प्रतीकूल परीणांमध्या तुलनेने त्याचा लाभ कमी प्रमाणात आहे. व यामुळे आदिम समाजाची आर्थिक-सामाजिक पिळवणूक वाढली आहे. विकासाच्या नावाखाली आदिवासींच्या जमीनी हस्तांतरित केल्या जात आहेत. जंगलातून त्यांना हद्दपार केले जात आहे. परीणामी अशा समाजाच्या उदरनिर्वाहाचाच नव्हे तर एकूणच अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. उदा. आज कातकरी समाज हा लुप्त होण्याच्या मार्गावर आहे. वारली संस्कृती नाममात्र शिल्लक राहिली आहे. पारधी समाज हद्दपार होण्याच्या मार्गावर आहे. आणि या सर्वांस सबब पुढे केली जाते ती जागतीकीकरणाच्या नावाखाली विकास योजना अंमलात आणण्याची.

याचबरोबर आदिम समाजाच्या अवास्तव अपेक्षा, विकसीत-शहरी समाजाचे अंदाधुंद, अनुकरण, अपूर्ण जनजागृती अथवा माहीती अशा अनेक कारणाने हा समाज आज अनेक आर्थिक सामाजिक प्रश्नांना सामोरा जात आहे.

शिफारसी :

समाजातील प्रत्येक घटकाचा विकास होणे हे गरजेचे आहे. परंतु त्याचबरोबर आपल्या सामाजिक व सांस्कृतीक परंपरांचे वैशिष्ट्यांचे जतन करणे देखील आवश्यक आहे. याकरीता प्रशासकीय स्तरावर उपाय योजना करणे, प्रोत्साहन देणे यासारखे मार्ग अवलंबिता येतील. जेणेकरून विकास व संस्कृतीचे जनत समतुल्य प्रमाणात होईल.

निष्कर्ष :

जागतीकीकरणाचा शहापूर तालुक्यातीलच नव्हे तर एकंदर सर्वच भागातील आदिवासींच्या समाज

जीवनावर अनुकूल-प्रतीकूल परीणाम झालेला आढळतो. परीणामी एकीकडे हा समाज विकसीत होत आहे. तर दुसरीकडे त्यांचा अमुल्य असा सांस्कृतीक ठेवा लुप्त होत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. महाराष्ट्राचा भूगोल : डॉ. सुरेश फूले
२. महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी : २०११
३. शहापूर तालुका : तलाठी कार्यालय-दस्तावेज
४. महाराष्ट्र राज्य- सन २०११ ची जनगणना

संकेतस्थळे :

१. <http://cultural.maharashtra.gov.in>
२. <http://censusindia.co.in>.

